

7. ЦДАВОВУ у Києві. — Ф. 1871. — Оп. 1. — Од. зб. 3. — Арк. 16.
8. Передова стаття // Громадська Думка. — 1905. — 31 грудня.
9. Животко А. Історія української преси / Аркадій Животко / Упоряд, авт. предм. і приміт. М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 1999. — С. 194.
10. Руцька Іван. Містечко Брусилів // Громадська Думка. — 1906. — 20 січня.
11. Огієнко Іван. Забастовочний рух // Там само. — 1906. — 30 червня, 6, 16, 21 липня, 3 серпня.
12. Цит. за: Київський університет імені Тараса Шевченка. Сторінки історії і сьогодення. — К., 1994. — С. 44.
13. Там само. — Од. зб. 2. — Арк. 11.
14. Там само. — Арк. 13.
15. Там само. — Арк. 18.
16. Там само. — Од. зб. 1. — Арк. 6-7.
17. Там само. — Од. зб. 2. — Арк. 14.
18. Там само. — Од. зб. 1. — Арк. 1-3.
19. Огієнко Іван. (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упоряд., авт. передм. і приміт. М. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2005. — С. 365.
20. Детальніше про це: Тимошик М. «Лишуть навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження / Микола Тимошик. — К.-Вінніпег, 2000. — С. 219-220.
21. Архів митрополита Іларіона в Канаді. — Вінніпег. — Коробка 18. Лист до племінника Г. Ф. Огієнка в Брусилів від 24 липня 1956 р.
22. Там само. Лист до племінниці Анни Огієнко в Брусилів від 17 грудня 1956 р.

The article is about one of the Ivan Ohienka's book, which expected on a publication to the separate book edition almost whole age.

Key words and word-combinations: historical essay, pictures of labour and way of life, history of settlements, native land.

Отримано: 25.08.2010 р.

УДК 83-3-055.2

Любов Томчук

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

ДУХОВНА КРАСА НАЦІЇ

У статті аналізується ідеологічна парадигма перших жінок-письменниць XIX століття Марко Вовчок (Марії Вілінської) та Ганни Барвінок (Олександри Білозерської-Куліш). У їхній творчості провідне місце посідає образ жінки, підноситься національний духовний ідеал, утверджується християнські цінності.

Ключові слова і словосполучення: духовні ідеали, образ, жінка, нація, творчість, християнські цінності, духовність, ідейна парадигма.

У становленні нової української літератури дуже важливу роль відіграв чинник її демократичної орієнтації, що чітко позиціонував молоде письменство по стороні покривдженого селянства як носія національних цінностей, а не по стороні влади, що асоціювалася з

російською зверхністю та колоніальним дискурсом. Цю ознаку чітко виділив Іван Огієнко у своїй відомій праці «Українська культура». Він зокрема писав: «Наша література зразу стала на певний народний ґрунт, одразу виявила себе великою демократичністю. От чому на літературу нашу одразу ж звернули увагу навіть в Європі...» [9, с. 112]. Упродовж усього історичного періоду українське письменство було вірним цим заповітам та зберігало свою демократичну настанову.

У цій статті мова піде про те, як високі духовні ідеали втілювала жінка-письменниця. Явище це нове й дещо екзотичне для письменства ХІХ сторіччя. Проте вже у середині ХІХ ст. жінка мала певну репрезентацію в українській літературі. Звичайно, ця репрезентація відповідала духові часу [1, 4, 6, 14]. Для того, аби увійти в культурний світ, жінка прибирала собі чоловічий псевдонім та нерідко також вдавалася до чоловічого типу нарації, на той час панівного й обов'язкового. Це можна сказати про двох відомих українських письменниць — Ганну Барвінок (Олександрю Білозерську) та Марка Вовчка (Марію Вілінську), які блискуче дебютували 1858 року, засвідчивши тим самим початки жіночої літератури [2, с. 33]. У художній прозі обох письменниць зображувалися негативні явища суспільного та родинного життя, як-от: родинний деспотизм, нещасливий шлюб, драма невільної жінки-кріпачки. Жінка зазвичай виступала там у пасивній ролі, зазнаючи страждань та принижень.

Проте ідентифікувати цю творчість лише з огляду на тематичний чинник було б несправедливо. Взагалі, поява жінки-письменниці дозволяє сконцентрувати увагу на особливій проблематиці, а також на особливому рівні чуттєвості, що представлене жіночим «я», як пише сучасна російська дослідниця жіночої літератури І. Савкіна [11, с. 40-43]. Переконливим доказом новизни жіночого письма були такі його ознаки, що проявилися у творах Марка Вовчка та Ганни Барвінок:

1) безпосередній голос жінки, який звучав у цих творах, адже героїня сама виповідала світові свої кривди;

2) обидві авторки виявили досконале уміння передати жіночий характер, мову, уяву, образність тощо; можна стверджувати, що у них було присутнім те, що в пізнішій літературі назвуть психологізмом;

3) у їхній творчості досконало виявився культ християнських цінностей, духовний портрет сучасника-українця (і чоловіків, і жінок), чіткий образ ментальності та культури українського народу.

Варто підкреслити, що в тогочасних умовах публічний успіх жінки був справою цілком винятковою. Свого часу Леся Українка, характеризуючи процес емансипації статей у європейських країнах, зауважувала, що «фактично тільки талановита жінка могла бути незалежною» [12, с. 80]. Адже для незалежності жінка мусила мати таку працю, яка давала б їй рівноправне становище з чоловіками, зокрема в фінансово-матеріальному сенсі. А такі можливості траплялися, як виняток. Через те вони, як правило, були пов'язані з кар'єрою надзвичайно талановитих жінок. Крім того, від жінки вимагався не лише талант, а й мобілізація сил та енергії, вміння знайти

та утвердити себе. Словом, незалежність жінки спочатку була можлива лише у творчих професіях, її давали лише «сцена, естрада або література», за словами Лесі Українки [12, с. 80].

Марко Вовчок реалізувала саме такий варіант жіночої незалежності, утверджуючи свій авторитет у літературних колах тогочасної Росії. Славу молодій авторці принесла збірка «Народні оповідання» (1857), що акумулювала в собі передові ідеї свого часу та була захоплено прийнята публікою. Через два роки книга з'явилася вже в російському перекладі Івана Тургенєва. Тоді ж авторка видала російськомовну збірку «Рассказы из русского народного быта» (1859), що закріпила її успіх. Принципово важливим було, що в цих творах Марко Вовчок уперше поставила проблему жіночої незалежності та емансипації. Її жінки — незалежно від того, чи вони є активними, чи жертвами патріархального укладу, гаряче прагнуть до самовираження, а норми суспільної моралі роблять це абсолютно неможливим і часто обертають долю жінок у трагічну.

Уперше оприявлені у російському суспільстві Марком Вовчком жіночі проблеми мали значний та тривалий відгук. Недаремно письменницю називали «російською Бічер-Стоу» (А. Скабичевський), її оповідання та повісті стали предметом захоплення освіченої публіки, яка «ридала над долею її героїнь-селянок» (П. Кропоткін) [10, с. 102]. Ця публіка відчувала в героїнях «Народних оповідань» не штучні, схематизовані постаті, як це було раніше в літературі, а живі характери, наділені всім людським та симпатичним. Вона упізнавала в цих персонажах «гаряче биття серця» та «істинну поезію», як писав критик П. Кропоткін [10, с. 102].

Якщо твори Марка Вовчка не обділені увагою дослідників, то з прозою Ганни Барвінок якраз навпаки. Тривалий час її оцінки обмежували стереотипними судженнями та висновками. Шаблонність критичних означень можемо проілюструвати на прикладі Сергія Єфремова, одного з провідних критиків класичної української літератури, а також автора відомої «Історії українського письменства» (1919). Хоча критик зауважує своєрідність художньої прози Ганни Барвінок, проте його загальна оцінка досить-таки традиційна. Вона переконливо виражена у формулі: «поет горя і бідування жіночого». Цим С. Єфремов обмежує значення літературного доробку О. Білозерської-Куліш. Їй відводиться ще менша, локальніша роль, ніж Марковій Вовчку. Критик зокрема пише: «У неї трохи вужча (порівняно з Марком Вовчком та іншими новітніми белетристами) сфера творчості, обмежена психічними переживаннями жінки-селянки...» [7, с. 407-408]. Далі подаються вже більш критичні оцінки, коли оповідання Ганни Барвінок визнано за «здебільшого фотографічні малюнки, мало не стенографічно записані пригоди з життя» [7, с. 408]. Такі зауваження применшують оригінальність творчості письменниці, трактуючи цю творчість як вторинну, наслідувальну щодо фольклору.

Письменниця, відома під псевдонімом Ганни Барвінок (уживала також псевдо А. Нечуй-Вітер), — це Олександра Білозерська-Куліш (1828-1911). Її батьківщиною був хутір Мотронівка, що на

Чернігівщині, навчалася в приватних пансіонах на Полтавщині. Як знаємо, родина Білозерських дала українській культурі кілька талановитих діячів (брати Василь та Микола Білозерські). Причетність Олександрі Білозерській до літератури значною мірою обумовив її шлюб із Пантелеймоном Кулішем, який став для Ганни Барвінок учителем, редактором її творів, видавцем. Естетичні цінності Ганни Барвінок формувалися під впливом кількох чинників, з яких треба виділити: 1) родинну літературну традицію; 2) шлюб з Пантелеймоном Кулішем; 3) знайомство з Тарасом Шевченком і Миколою Костомаровим, вплив їхніх поглядів; 4) листування з відомими українськими письменниками (серед її кореспондентів були Іван Нечуй-Левицький, Борис Грінченко, Олена Пчілка, Михайло Коцюбинський).

Увійшовши в українську літературу ще 1858 року, Ганна Барвінок працювала в ній понад п'ятдесят років. Друкувалася, головним чином, на сторінках українських періодичних видань, як-от «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник» та ін. За час творчої діяльності Ганна Барвінок створила об'ємний том художньої та документальної прози. Це оповідання та ескізи «з народних уст», поезії у прозі, спогади, художні нариси [3, 5]. Критика схвально відгукувалася про твори Ганни Барвінок та заохочувала її. Серед тих, хто давав високі оцінки її оповіданням, були Пантелеймон Куліш, Борис Грінченко, М. Шаповал (М. Сріблянський), Іван Франко. Прикметна оцінка Каменяра, який, виходячи з позицій молодшого покоління, вважав О. Білозерську «праматір'ю української літератури», проте водночас галицький критик не сприймав творчість письменниці як анахронізм. Він наголошував на значній еволюції та стверджував, що її літературна праця є свідченням «росту національної сили» [13, с. 501].

Усе ж на початку ХХ століття критика звертала на твори Ганни Барвінок значно менше уваги, ніж ті твори заслуговували. Трохи пізніше, після смерті письменниці, нею перестали цікавитися взагалі. Тим більше, що в літературознавстві став культивуватися класово-соціальний підхід, у рамках якого твори Ганни Барвінок не надавалися до літературного канону [3]. Адже в центрі її уваги завжди перебувала морально-етична та релігійно-духовні проблематика, а також проблеми національного самоутвердження — усе те, що за радянського періоду не визнавалося вартісним і гідним уваги або й зазнавало переслідувань. І лише останнім часом, після тривалого забуття та замовчування, вийшла у світ повна збірка творів Ганни Барвінок, приурочена 170-річчя від дня її народження [5].

Успадкована від минулого також ідеологічна тенденція, що проявилася у протиставленні творчості Ганни Барвінок та Марка Вовчка. Якщо другу авторку дослідники хвалять за гострі соціальні мотиви її творів, то Ганну Барвінок, навпаки, гостро критикують за відсутність або невиразність таких мотивів, що видається досить-таки сумнівним, упередженим висновком. Навіть в академічній «Історії української літератури» подибуємо ствердження на зразок: «конфлікти

соціального змісту дістають полегшене розв'язання», «статичність зображення страдницько-пасивної особистості», «відсутність у героїв прагнення змінити тяжкі обставини свого життя» [8, с. 188-195]. У цілому проза Ганни Барвінок критикується на сторінках цього видання за «риси громадянської пасивності й сентиментальної розчуленості» [8, с. 192]. І в такій якості вона протиставлена творчості Марка Вовчка з її активними героями-протестантами, мужніми борцями, народними ватажками, поява яких начебто відбивала революційну ситуацію початку 60-х років XIX століття. Зрештою, ідеологічне трактування творців Марка Вовчка також належить до стереотипів соціологічного літературознавства, які досі не подолано. Як наголошує В. Агеева, «у творчості Марка Вовчка так старанно наголошували антикріпосницький пафос, що її очевидно *західництво* (розрядка авторки — Л. Т.), перейнятість багатьма ідеологемами, цінностями, якими жила тогочасна європейська інтелектуальна еліта, майже не бралася до уваги» [2, с. 33].

Наскрізним для художнього мислення письменниці є морально-етичне начало. І це цілком не випадково, якщо візьмемо до уваги, що вона високо цінувала народно-звичаєву мораль, а також національну традицію кордоцентризму, романтичні ідеали творчості та гуманізму взагалі. Основна ідейна парадигма художньої спадщини Ганни Барвінок полягає в розкритті й утвердженні духовності українського народу, увиразненні її основних рис на різних рівнях матеріального та духовного життя.

Зображуючи національний характер, Ганна Барвінок незмінно орієнтувалася на народну творчість як вірне відображення ментальності та системи духовних цінностей українців. І в цьому вона, безперечно, мала рацію. Адже весь хід культурної історії довів, що українці змогли зберегти свою ідентичність саме завдяки традиції, яка концентрувалася в їхній народній мові та багатій фольклорній творчості. Цю особливість відзначав свого часу й Іван Огієнко в уже згаданому вище нарисі: «В межах сільського життя народня українська поезія тягнеться безкраєю червоною ниткою од колиски до могили. В цю поезію входять всі кращі надії народа, його сподівання й побажання, тихі кохання молоді, бойові поклики войовників, тихомовні співи матері над колискою, гучне та бучне весілля, безнадійний плач сироти чи вдови, стогін зруйнованої п'яницею сем'ї, журливі старечі пісні, віршування школярів, казки та загадки на вечерницях, страшні оповідання або весела сміховина, — все це велика скарбниця, віками утворена народом нашим...» [9, с. 117-118].

Романтичний погляд на народ та можливість його духовного відродження цілком виразно проявився в кращих творах Ганни Барвінок, до яких можемо віднести оповідання «Не було змалку, не буде й до'станку», «Лихо не без добра», «Вірна пара», «Восени літо», а також твори повістєвого типу «Русалка», «Перемогла», «Забісована дівчина Настуся», «Малюнок» та інші. У цих творах письменниця порушує проблеми долі, вірності серця, душі, звертаючись, між іншим, до рівня архетипного сприйняття цих позачасових категорій. Саме через те її

творчість не може бути адекватно інтерпретована з позицій соціологічної критики, адже поза соціальними мотивами Ганна Барвінок наголошує на тому, що є сутнісне, глибинне в характерах її персонажів.

З турботою про моральне здоров'я свого читача письменниця закладає своєрідну основу для єднання українців, формування української нації з єдиною духовною й естетичною культурою. Із цією метою вона широко залучає фольклорний матеріал. Це не ознака меншовартості її творів, неспроможності письменниці. Художня інтерпретація народних пісень і дум, казок і легенд, вірувань, обрядів і звичаїв, приказок і прислів'їв — це спосіб осягнути автентично національний характер, основи національної духовності. Використовуючи елементи народнопісенної творчості в естетиці жанрів малої прози (оповідання, новели, поезії в прозі, образка, художнього нарису тощо), Ганна Барвінок органічно засвоїла багатства її лексики і фразеології, довершеність образної системи, філософську глибину і насиченість, засоби поетичної виразності: риторичні фігури, тропи, темпоритм тощо, характерні для фольклору. Це свідчить, що фольклорні впливи загалом збагатили жанрово-поетикальну палітру її прози.

У оповіданнях та повістях Ганни Барвінок «Домонтар», «Молотники», «Королівщина», «Гречаники», «Зів'яла квітка» тощо художньо втілюється ідея гармонійного облаштування людського життя — від рівня родини до рівня цілого суспільства. Цю ідею авторка будує на основі традиційних духовних цінностей народу — любові та взаємоповаги, працьовитості, чесності тощо. Ці цінності, як відомо, спираються на християнські засади моралі. Тому соціальні мотиви завичай у творах Ганни Барвінок знаходять своє вирішення у площині морально-етичній, християнсько-релігійній («Праправнучка Баби Борця», «Забісована дівчина Настуся», «Трудящий шукає долі, а доля шукає трудящого», «Треба набігти тропи», «Половинщик» та інші).

Провідне місце в художній системі Ганни Барвінок займає критерій краси. Від зовнішньої краси, яку представляє опис зовнішності персонажів та картини чарівної української природи, письменниця йде до внутрішньої, духовної краси, яка є її ідеалом. Краса оцінюється як особливий компонент національного характеру. Тому-то Ганна Барвінок надає великої ваги зображенню краси в житті її героїв. Це проявляється в описах сільських звичаєвих сцен, пейзажів, традиційного дівочого чи жіночого убрання: «Гуляєм було; проти Духа, у нас так гарно коліску вішають. Парубки ключин чотири вирубують, гужівками зв'яжуть, да батогів два, да на батоги прив'яжуть дошку да й гойдаються. І віху в'ють. Колесо надінуть, квітками вберуть, чорнобривцями, любистком, і поставлять на майдані, де улица дівчача. Черета йде, — вони ще гуляють, пісень співають. Хто йде, так кажуть: краса яка!» [5, с. 34].

У художньому вираженні проблематики української жінки Ганна Барвінок є найбільш глибокою та органічною. Вона підкреслює в характерах своїх літературних героїнь скромність, працьовитість, сором'язливість, співчуття. Загалом вони відповідають християнському ідеалові людини та міжлюдських відносин. Поетизуючи

образ жінки-селянки, матері, Ганна Барвінок втілює ідею «селянського матриархату» як складову романтичного світогляду. Художня творчість Ганни Барвінок утверджує особливу роль жінки в родині та суспільстві. Письменниця свідомо підносила значення жінки, підкреслюючи його в різних аспектах життя українського села — побутовому, економічному, духовному («Не було змалку...», «П'яниця», «Королівщина» та інші). У світі українського селянства, передусім жіноцтва, вона підкреслювала духовну силу, розуміння краси, прагнення до гармонії. Із цією ознакою пов'язані оцінки традиційної критики [1, с. 23], яка вбачала в її постаті «справжнього поета жіночого горя» (Б. Грінченко), «поета горя і будівання жіночого» (С. Єфремов). Проте ця критика недооцінювала іншу грань таланту Ганни Барвінок: зображуючи драматичні умови та випробування своїх персонажів, вона водночас утверджувала їхні моральні якості, що нерідко підносяться понад соціальними та побутовими негараздами, сягають висоти етичного та естетичного ідеалу.

Провідні тенденції Ганни Барвінок виразно співвідносяться з ключовими ідеями її часу та національного традицією загалом. Недаремно критик «Української хати» М. Шаповал вбачав у цьому вияв української стихії, національності, українськості, а не голого етнографізму, який закидали письменниці критики на зразок С. Єфремова. «Саме національний дух, — писав він, — просочується з оповідань Ганни Барвінок живою, ліричною, красивою течією, з якої можуть набирати і теперішні письменники прекрасної води поезії» [15, с. 338].

Особливо актуальними в умовах XIX століття були ідеї становлення національної свідомості, утвердження права українського народу на самобутність, досягнення духовної єдності всіх станів українського соціуму — як основи оформлення народу в націю. Ці проблеми, як зауважує Н. Шумило, незмінно були в центрі уваги тогочасних дискусій, об'єднуючи як традиціоналістів, так і новаторів [16, с. 66-68]. У широкому розумінні саме вони є визначальними для оповідної прози Ганни Барвінок.

У творчості перших жінок письменниць, якими були в нашій літературі Марко Вовчок та Ганна Барвінок, виразно проявилися духовні ідеали українського народу. Ці авторки утверджували культ краси та чуттєвості, що вирізняє українців та є характерним для їхньої народної культури (фольклор, прикладне мистецтво). У духовному ідеалі народу поєдналися його традиції та християнська мораль, що переконливо розкривається на прикладі багатьох героїв творчості жінок-письменниць XIX століття.

Список використаних джерел:

1. Агеева В. Жінка в повожтневій прозі: парад стереотипів / Віра Агеева // Слово і Час. — 1991. — № 6. — С. 23-29.
2. Агеева В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму : монографія / Віра Агеева. — К. : Факт, 2003. — 320 с.
3. Барвінок Ганна. Вибрані твори / Ганна Барвінок ; [ред. та вст. ст. Валер'яна Чубинського]. — К. : Видавниче товариство «Час», 1927. — 233 с.

4. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884-1939 / Марта Богачевська-Хом'як. — К. : Либідь, 1995. — 424 с.
5. Ганна Барвінок. Збірник до 170-річчя від дня народження / Ганна Барвінок ; [ред. В. Шендеровський, уклад. В. Яцюк]. — К. : Рада, 2001. — 556 с.
6. Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі / Оксана Забужко // Забужко О. Хроніки від Фортінбраса : вибрана есеїстика 90-х. — К. : Факт, 1999. — С. 152-193.
7. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К. : Феміна, 1995. — 688 с.
8. Історія української літератури ХІХ ст. : навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів : у 3-х кн. ; [за ред. М. Т. Яценка]. — К. : Либідь, 1995. — Кн. 1. — 366 с.
9. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу : курс, читаний в Українській Народній Університеті / Іван Огієнко. — К., 1918. — 272 с. [Репринтне вид.: К. : Абрис, 1991].
10. Погребная В. Проблемы эмансипации женской личности в русской критике и романах Н. Д. Хвоцинской (60-80-е годы ХІХ столетия). — Запорожье : Изд-во ЗГУ, 2003. — 344 с.
11. Савкина И. Разговоры с зеркалом и зазеркальем. Автодокументальные женские тексты в русской литературе первой половины ХІХ века / Ирина Савкина. — М. : Новое литературное обозрение, 2007. — 440 с.
12. Українка Леся. Новые перспективы и старые тени («Новая женщина» западноевропейской беллетристики) / Леся Українка // Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. — К., 1975-1979. — Т. 8.
13. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ ст. / Іван Франко // Франко Іван. Збір. творів : у 50 т. — К. : Наукова думка, 1984. — Т. 41. — С. 471-529.
14. Чухим Н. Візія жінки в західній філософській традиції (від античності до модерну) / Наталія Чухим. — К. : Київський інститут гендерних досліджень, 2006. — 192 с.
15. Шаповал М. Ганна Барвінок. Кілька слів з нагоди її ювілею / Микита Шаповал // Українська хата. — 1911. — №. 5-6. — С. 334-338.
16. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. Українська художня проза і літературна критика кінця ХІХ — поч. ХХ ст. / Наталія Шумило. — К. : Задруга, 2003. — 354 с.

In the article is analysed the ideological paradigm of creation of the popular Ukrainian authoress Marko Vovchok (Maria Vilins'ka) and Hanna Barvinok (Olexandra Bilozers'ka). In creation of this authoress leading seat is taken by the image of woman. She supports the cult of Christian values.

Key words and word-combinations: spiritual ideals, image, nation, woman, creation, sacrum, Christian values, ideological paradigm.

Отримано: 30.11.2009 р.